

TARİHSEL BİR PERSPEKTİFTEN TÜRKİYE'DE LİBERALİZM

Burak ERCOŞKUN*

Özet

Siyasi düşünce tarihinin en güçlü akımlarından biri olan liberalizm; bireysel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve sınırlı devlet, serbest piyasa ekonomisi ve bireycilik üzerine kurulmuştur. Dünyanın bugün karşılaştığı tüm ekonomik ve siyasi sorunlara en tutarlı şekilde çözüm üretebilen bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel kabule göre, kökleri Antik Yunan'a kadar uzanan ve Yakın Çağ'da ideoloji hüviyetini kazanıp dünyayı etkileyen bu fikir akımı, tarihsel süreç içerisinde birçok farklılaşmadan geçerek günümüze kadar gelmiştir. 19. yüzyıl itibarıyla, Osmanlı'nın modernleşme çabaları içinde, butopraklarda da izini göstermeye başlamıştır. Bu makalede ilk olarak liberalizm kavramı, ilkeleri ve tarihsel gelişimi incelenmeye çalışılacaktır. Ardından liberalizmin Türk düşünce hayatındaki yerini, öncülerini, düşünsel etkenlerini ve devlet yönetimine yansımalarını tartışmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Liberalizm, Osmanlı Devleti, Türkiye, Modernleşme.*

LIBERALISM IN TURKEY FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

Abstract

Liberalism, one of the strongest approaches in the political history of thoughts is established on individual rights and freedoms, the rule of law and the limited state, free market economy and individualism. It is a system of thoughts providing a solution to all economic and political problems faced by the world today. To the common belief, this phenomenon, which is derived from ancient Greece and gained its identity in the modern age, has experienced many differentiations until today. The flow of ideas that extends from the roots of antiquity to ancient Greece and which has gained the government of ideology in the near century, has come to the present, experiencing many differences in the historical process. The signs of liberalism has firstly been seen in our land with the modernization efforts of Ottomans in the 19th century. In this article, firstly the concept of liberalism, its principles and historical development will be studied. The second aim is to convey the place of liberalism in Turkish thought life, its pioneers, intellectual factors and the reflections of the governmental management.

Key Words: *Liberalism, Ottoman Empire, Turkey, Modernization.*

*Öğr. Gör., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, MYO, Dış Ticaret Bölümü, burak.ercoskun@yeniuyuzil.edu.tr

GİRİŞ

Felsefi, siyasi ve sosyo-ekonomik boyutlarıyla kapsamlı bir ideoloji olarak karşımıza çıkan liberalizm; serbestlik, hürriyet ve özgürlük anlamına gelen Fransızca kökenli "libre" kelimesinden türetilmiştir (Aktan, 1994: 13). Aynı anlamı taşıyan İngilizce "liberty" ve Latince "liber" kelimeleri de vardır. Liberalizm kelimesinin siyasi bir içerik olarak kullanılmaya başlanması ilk kez 1812'de İspanya'da gerçekleşmiş, sonrasında ise Avrupa'da siyasi terminolojide kendine yer edinmiştir. Liberalizm; genel hatlarıyla devletin ekonomik ve sosyal alanda bireylerin hayatlarına olabildiğince az dâhil olup müdahale etmesini savunan bir düşünce ve siyasi pratiktir. Birçok tanımı yapılmakla birlikte hepsinin temelinde özgürlük kavramı yer almaktadır. Örneğin diğer bir ifadeyle liberalizm şu şekilde tanımlanmaktadır: "Gerek siyaset felsefesinde gerekse ekonomi felsefesinde devlet, toplum ve birey üçgenindeki bütün ilişkilerde bireyi hak ve özgürlükleriyle ön plana çıkaran; her bireye düşünce, inanç ve vicdan özgürlüğünün tanınması gerektiğini savunan bir düşüncedir" (Güçlü ve diğerleri, 2002: 891).

Yaşamları boyunca insanların ekonomik ve dini faaliyetleri ile düşüncelerinin özgür bırakılmasını ifade eden ünlü sloganı "bırakınız yapsınlar"ın (laissez-faire) temelini oluşturduğu Liberalizm; toplumu, devletin dominantlığından kurtarmayı amaçlamıştır (Raico, 2002: 135).

İlk olarak John Locke önderliğinde liberal demokrasinin temel felsefesini oluşturarak hoşgörü ve uzlaşmayı temel ilke kabul eden "siyasi liberalizm" olarak ortaya çıkan bu düşünce, daha sonra Adam Smith ve David Hume ile ekonomik hayatın koşulsuz kişilere bırakılmasını savunan "iktisadi liberalizm" hüviyetini de kazanmıştır. Siyasal liberalizm bireylerin hak ve özgürlüklerinin siyasi düşünce özgürlüğüyle birlikte hukuksal açıdan savunulması ve uygulanması şeklinde tanımlanırken, iktisadi liberalizm devletin ekonomiye müdahale etmeyerek ekonomik kararların bireyler tarafından alınmasını ifade eder (Canıklıoğlu, 1996: 12; Tayyar ve diğerleri, 2013: 110). Bu ayrımın ortaya çıkmasının nedeni liberalizmin temel ilkelerinin politikada farklı uygulamalar oluşturmasıdır (Macridis, 1986: 23).

Liberalizm ideolojisi sadece Türkiye'de değil, tüm Dünya'da üzerinde en çok konuşulan ve tartışılan düşünce sistemlerinden biri olmuştur. Bunun önemli bir nedeni liberalizmin her zaman farklı yorumlara açık, milliyetçilikten sosyalizme geniş bir düşünce yelpazesinde ittifaklar yapabilen özelliğidir. Türkiye özelinde bakıldığında ise liberalizm ilk olarak Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş sürecinde Osmanlı aydınları tarafından gündeme getirilmeye başlanmıştır; o günden bu güne farklı türleri ile Türk siyasi hayatında yer bulmuştur. Bu aşamada liberalizmin Türkiye serüveni, dış dünya ile etkileşim içinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda bir seyir izlemiş ve ona göre şekillenmiştir.

Liberalizmin ortaya çıkışı, gelişimi ve Türkiye'deki seyri bir arka plan oluşturması bakımından bu çalışmanın genel olarak konusunu oluşturmaktadır. Burada daha çok tarihsel süreç eşliğinde liberal gelişmeler ele alınmakla birlikte liberalizmi savunan isimler ve liberal

hareketler üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda da liberalizmin bu topraklarda neden istenilen seviyeye ulaşamadığı irdelenmiştir.

1. LIBERALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Siyaset teorisinde kullanılan diğer terimlere nazaran oldukça yeni sayılan Liberalizmin tarihi üzerine çalışma yapan araştırmacılar kendi içinde farklılıklar barındırsa da hemfikir olunan nokta liberalizmin ortaya çıkışının çok eski zamanlara dayandığıdır. Nitekim farklı ülke menşeli, benzer anlamları taşıyan ve liberalizmin kökeni sayılabilecek sözcüklerin oluşu da bizlere liberalizmin tarihsel süreç içindeki serüvenini göstermektedir. Bu bağlamda liberalizmin doğuşu bazı düşünürlerce Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır (Boaz, 1998: 27). Kavram olarak karşılaşılmasa da dönemin akımlarından Sofizmin liberal düşüncenin izlerini taşıması veya Aristo'nun Politika adlı eseri bu duruma örnek gösterilmektedir (Aktan, 1995: 7).

Ortaçağa gelindiğinde ise liberalizm feodal düzen ve kilise karşıtı hareketlerde karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2002: 81). Bunun dışında yine aynı dönemde Avrupa'da mevcut olan baskıcı ve mutlak monarşik devlet anlayışına karşı 1215'te İngiltere'de yayınlanan Magna Carta anayasası da liberalizm düşüncesinin ortaya çıkmasına öncülük eden ilk tarihi belge kabul edilmektedir (Scruton, 1983: 278). Ayrıca dönemin ünlü İslam düşünürü İbn-i Haldun'un Mukaddime adlı eserinde de liberalizme ait izler görülmektedir (Aktan, 1995: 7). Ortaçağda kent devletlerinin meydana gelmesiyle yeni sınıfların oluşumu ve bundan mütevellit çatışmacı bir kimliğe bürünen toplumsal yapı birey ve özgürlük kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Modern devletlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bu süreçte liberalizm gelişme imkânı bulmuştur. Öte yandan siyasi ve toplumsal gereklilikle birlikte bu dönemde Avrupa'da hüküm süren merkantilist tutuma karşı liberalizm iktisadi anlamda dakendine yer edinmiştir.

Modern felsefede 17. yüzyıl itibarıyla teorileşen Liberalizm 18. yüzyılın sonlarına doğru altın çağını yaşamıştır. Liberalizm tarihi incelendiğinde kaynağına göre kendi içinde John Locke, İskoç Aydınlanması ve Immanuel Kant olarak bölümlere ayrılmıştır. 17. yüzyılda eserleriyle liberalizmin öncüsü olarak kabul edilen John Locke, düşünce özgürlüğüne büyük önem vermiş ve doğası gereği belirli haklara sahip olan insanların kendi aralarında anlaşarak devleti kurduklarını ileri sürmüştür. Ona göre insanların sahip olduğu haklar yaşama, hürriyet ve mülkiyet olup devlet insanların bu haklarını korumak zorundadır (Erdoğan, 1993: 23).

18. yüzyılda David Hume, Adam Smith ve Adam Ferguson önderliğinde ortaya çıkan İskoç Aydınlanması liberalizmin diğer bir kaynağıdır. İskoçya'nın en yoğun ekonomik büyüme yaşadığı bu dönemde insan doğası ile toplum düzeni arasında çatışma değil bir uyum öngören, insan yeteneklerinin toplumsal bağlam olmaksızın bir işe yaramayacağını savunan toplumsal gelişme ve kurumlara evrimci bir perspektifle yaklaşan, deney ve gözleme önem veren entelektüel hareket ve bakış tarzı benimsenmiştir. Hume, "barış, hürriyet ve adaleti" en önemli siyasi değerler olarak görmekle beraber kendiliğinden düzeni, faydacılık ve bireyciliğin insanın doğası olduğunu, devletin amacının özgürlük ve adaleti sağlamak olduğunu savunmuş ve liberal geleneğe önemli katkılar sağlamıştır (Çetin, 2007: 44-45).

İktisadi liberalizmin kurucusu sayılan Adam Smith ise bireyciliği savunmakta, iktisadi liberalizmi de bu yapı üzerine inşa etmektedir. Smith’ de Hume gibi rasyonalizme karşıdır ve toplumsal hayatın “kendiliğinden bir düzen” içerisine gireceğine inanmaktadır. Bu bakımdan doğal gelişimata müdahale etmek tekere çomak sokmak ya da treni raydan çıkartmak gibidir. Düzene dışarıdan yapılacak herhangi bir müdahale, zaten tabii bir şekilde mevcut olan özgürlük ve eşitliği ortadan kaldırabilir (Erdoğan, 1993: 9). İşgücü ya da emek piyasası dâhil ekonominin tüm piyasa ve sektörlerinde tam rekabet ortamı sağlandığı takdirde tam istihdam dengesine kendiliğinden otomatik olarak ulaşılabilecektir. Dolayısıyla, devletin ya da işçi sendikalarının müdahalesi olmadan piyasada oluşan ücret oranları tam istihdam sağladığı için, bu denge, çalışanların refah seviyesini de maksimuma çıkaracaktır. Bunun için de tek yapılması gereken piyasayı kendi kendine yani doğal özgür haline bırakmaktır (Sabine, 1991: 79). A. Smith bu durumu “görünmez el (invisible hand)” olarak tanımlamış ve tam rekabete dayanan ekonomilerde kendi çıkarları peşinde koşan tüm bireylerin, sonuçta toplumun tamamı için maksimum refahı sağlayacak olan dengeyi otomatik olarak yaratacağını vurgulamıştır (Neocleous, 2006: 42). Dolayısıyla bu yaklaşımın liberalizmin serbest piyasa anlayışına temel oluşturduğu görülmektedir. Özetlemek gerekirse Smith; serbest piyasa ekonomisini, kendiliğinden düzeni, sınırlı devleti, barış, adalet ve bireysel özgürlüğü savunarak politik bir etki bırakmakla birlikte özellikle 1776 yılında yayınlanan “Ulusların Zenginliği” adlı kitabı ile “iktisadi liberalizm” in oluşmasında başat rol oynamıştır. 20. yüzyılda Friedrich A. Hayek kendi liberal anlayışına göre İskoç Aydınlanması geleneğini sürdürmüştür.

Liberal akımda kaynak gösterilen diğer isim olan Immanuel Kant'a göre ise değerli olan özgür iradenin sınırlandırılmamasıdır. Diğer düşünürler gibi bireyi esas alan yaklaşımlar sergileyen Kant için adalet, eşitlik ve barış gibi kavramlar önemlidir ve düşünceleri akılcı temeller üzerine şekillenmektedir.

19. yüzyılın sonlarına doğru liberalizm hem siyasi hem de iktisadi açıdan sıkıntılı bir sürece girmiştir. Bu dönemde yaşanan buhranlar liberal düşüncenin temel ilkelerinin eleştirilmesine yol açmıştır. Yine bu dönemde liberalizme karşı sosyalizm, komünizm, faşizm ve pozitivism gibi akımların ortaya çıkması ve siyasi anlamda belirleyici olmaları liberalizmi olumsuz anlamda etkilemiştir. Bazı liberal düşünürlerin liberal değerlere dair ihtilafa düşmeleri ve liberalizmin geleceğine dair karamsar oluşları bu olumsuzluklara örnek verilebilir (Şeylan, 1984: 88).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin ekonomik şartlarının kötü olması ve mevcut politikaların da iflas etmesi hasebiyle tekrar yukarı yönlü ivme kazanan liberalizm bu süreç içerisinde kendini yenileyerek iktisadi argüman ağırlıklı neo-liberalizm olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliğinin çöküşü ile siyasi unsurları bünyesine katmıştır (Koroğlu, 2011: 11).

2. LİBERALİZMİN TEMEL İLKELERİ

Günümüze kadar sürekli kendini yenileyerek gelişimini sürdüren liberalizmin dayandığı ilkeler; bireycilik ve insan hakları, yasaların egemenliği ve sınırlı devlet, temel siyasi hak ve özgürlükler ile piyasa ekonomisidir.

2.1. Bireycilik ve İnsan Hakları

18.yüzyılda siyasal despotluğa karşı bireyleri baskıdan kurtarmak, temel hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla ortaya çıkan bireycilik, liberalizmin en temel ilkesidir. Bu anlayış bireyi esas alarak onu sınıf, toplum, halk gibi kolektif yapılardan üstün tutmaktadır. Liberalizme göre devletin, siyasal düzenin ve hukuk düzeninin varoluş amacı bireydir. Bireyin yaşama, mülkiyet, özgürlük gibi insan haklarının sağlanması ve bunun anayasal çerçevede tesis edilmesi liberalizmin amaçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan bu ilke iki açıdan eleştirilmektedir. İlk sırada bireyin toplumdaki ayrı düşünülmemeyeceği dolayısıyla da toplum olmadan bireyin olamayacağı iddiası yer almaktadır (Sandel, 1984: 5-6). İkinci eleştiri ise bireyciliğin insanı bencillığe teşvik ettiği yönündedir (Hayek, 1992: 33).

2.2. Yasaların Egemenliği ve Sınırlı Devlet

Liberalizm devletin bulunduğu konum itibarıyla sınırsız ve mutlak güce sahip bir iktidar anlayışına karşı çıkmaktadır. Liberalizme göre devletin görevi güvenliği sağlamak, hukuk düzenini temin etmek ve temel hizmetleri yerine getirmektir. Bunun dışında devlet ticari-iktisadi faaliyetlere karışmayıp mal ve hizmet üretimini piyasa ekonomisine bırakmalıdır. Hukukun üstünlüğünü esas alan bu ilkede devlet her türlü görüşe eşit ve yansız olmak zorundadır. Birçok liberal düşünür en iyi yönetimin sınırlandırılmış veya en az yöneten yönetim olduğu konusunda hemfikirdir. Liberal politikada devletin görevlerini özetlemek gerekirse; toplumdaki bireylerin birbirlerine zarar vermesine engel olmak, dış mihraklardan gelebilecek saldırılara veya tehditlere karşı toplumu korumak ve bireyin yapamayacağı bazı kapsamlı girişimleri kamu lehine düzenleyip organize etmektir (Koroğlu, 2011: 29).

2.3. Temel Siyasi Hak ve Özgürlükler

Liberalizmin bireycilik ile birlikte en önemli ilkesidir. Liberalizme göre insanlar sosyal ve siyasal anlamda özgür olmalıdır. Kişiler serbestçe düşünebilmeli, düşüncelerini ifade edebilmeli, istediği dini yaşayabilmelidir. Devletin amacı da bireylerin özgürlüklerini kısıtlamak değil bu özgürlükleri sağlamak olmalıdır. Buradaki referans noktası ise bireyin devlet için değil, devletin birey için var olduğu gerçeğidir.

2.4. Piyasa Ekonomisi

Ekonomik sistem bakımından Liberalizmin savunduğu piyasa ekonomisi; kendi kurallarına göre işleyen, dış müdahale ve yardımların olmadığı, rekabete dayalı, miras, özel mülkiyet, sözleşme yapma özgürlüğünün olduğu ekonomik sistem olarak ifade edilir. Bu

anlayışa göre kendi çıkarlarını en iyi bilen bireylerin rekabeti yada ortaklığı sonucu toplum en iyiye ulaşacaktır. Devletin görevi piyasaya müdahale etmek yerine işleyişi engelleyen faaliyetleri önlemek olmalıdır.

3. LIBERALİZMİN TÜRLERİ

Liberalizm, özgürlük temelli farklı tanımlamaları bünyesinde barındırmakla beraber doğuşundan günümüze kadarki süreçte gelişiminde bazı farklılıklar yaşamıştır. Ortaçağ'daki argümanları birey ve özgürlük vurgusu olan klasik liberalizm, 19. yüzyıldan itibaren sosyal hakları ve değerleri gündemine alarak farklılaşma yaşamış ve sosyal liberalizm olarak adlandırılmaya başlamıştır. 20. yüzyılın sonlarına doğru ise klasik liberalizme referansta bulunan ve sosyal liberalizme karşı çıkan neo-liberalizm doğmuştur. Bu farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olarak; yaşanan çağın gereklilikleri, ülkelerin tarihi, sosyal ve kültürel yapısındaki iç dinamiklerin farklı oluşu, liberalizmin politikada uygulanış biçimi ve liberallerin kendi aralarındaki muhalif liberalizm teorileri söylenebilir. Bu doğrultuda bazı düşünürlerin liberalizmi birtakım sınıflandırmaya tabi tuttıkları görülmektedir (Koroğlu, 2011: 13-14). Ancak liberalizmin hangi türü olursa olsun temel ilkeler detaylarda ayrıışsa da bireycilik, sınırlı devlet, özgürlük ve piyasa ekonomisi olarak kabul görmüştür. Bu bölümde liberalizm; tarihsel süreç bazında değişim ele alınarak öncelikle klasik liberalizm, devamında sosyal liberalizm ve son olarak neo-liberalizm şeklinde sınıflandırılmaktadır.

3.1. Klasik Liberalizm

İlk olarak 17. yüzyılda John Locke'nin eserlerinde karşılaşılan ve siyasi bir söylem olarak ortaya çıkan, sonrasında da Adam Smith ile başlayan ve devamında ondan sonra gelen liberal fikir adamlarının katkılarıyla 19. yüzyılda iktisadi boyut kazanan klasik liberalizm; temelde bireyci ve özgürlük anlayışına dayanmaktadır. Siyasi boyutu ele alındığında klasik liberalizmin doğuşunda o dönem için devlete karşı birey haklarını savunmak ve devleti sınırlandırmak üzere yapılan mücadele etkili olmuştur. Bu sebeple siyasi boyut; anayasa, sosyal sözleşme, tabii hukuk ve insan hakları gibi teorileri esas alıp güçler ayrılığı, sınırlı devlet ve dinsel hoşgörü gibi öğeleri desteklemektedir (Heywood, 2006: 63). Öte yandan aydınlanma felsefesi ve rasyonalizm akımı klasik liberalizmin feyz aldığı alanlar olmuştur (Erdoğan, 1993: 4)

İktisadi boyutu bakımından ele alındığında ise üretimi kısıtlayan engellerin kaldırılması, devletin ekonomiye müdahalesinin olmaması ve sözleşme özgürlüğüyle birlikte serbest piyasa ekonomisini ifade eden "Laissez Faire" anlayışına dayanmaktadır. Bu düşüncedeki temel amaç bireyin ekonomik özgürlüğe sahip olmasıdır. İktisadi boyutta temel argümanlar sözleşme özgürlüğü ve serbest piyasa ekonomisi olurken, ortaya çıkışında Adam Smith önemli bir rol oynamıştır (Koroğlu, 2011: 15).

Bu bilgiler ışığında temel ilke ve unsurlarıyla klasik liberalizm siyasi ve iktisadi açıdan kendisinden sonraki birtakım teori ve doktrine de öncülük etmiştir. Bunlardan bazıları

faydacılık, neo-liberalizm, sosyal darwinizm, ekonomik liberalizm ve doğal haklar teorisi dir (Heywood, 2005: 49).

3.2. Sosyal Liberalizm

Modern liberalizm olarak da adlandırılan ve 20. yüzyılda toplumda yaşanan bunalımların çözümüne yönelik farklı arayışlar neticesinde ortaya çıkan sosyal liberalizmin klasik liberalizme göre en belirgin farkı; piyasa ekonomisinin başarısız olduğu durumlarda devlet, gerekli müdahaleyi yaparak toplumun refah düzeyini yükseltmesi gerektiğini savunması dolayısıyla da devlete daha fazla rol biçmesi olmuştur. Buradan da sosyal liberalizmin devlet müdahalesine karşı olan klasik liberalizme tepki olarak, ona sosyal bir içerik kazandırarak geliştirmek üzere doğduğu anlaşılmaktadır (Yayla, 1993: 159). Yine bu dönemde yaşanan Sanayi Devrimi sonucunda karşılaşılan hayat şartları ve çalışma koşulları, çocuk ve kadın işçi çalıştırılması gibi sosyo-ekonomik sorunlar klasik liberalizme eleştirileri artırmıştır. Sosyal liberalizm anlayışının benimsenmesiyle birlikte "Laissez Faire" politikası terkedilmiş ve yerini devlet müdahalesini savunan "sosyal refah devlet" anlayışı almıştır (Berktaş, 2007: 76). Bireyin merkezi konumu askıya alınarak toplumsal özgürlük önem kazanmıştır. Bu gelişmede de dönemin önemli düşünürlerinden Kant ve Hegel'in büyük etkisi olmuştur (Köroğlu, 2011: 16).

Sosyal Liberalizm de klasik liberalizm gibi kendi içinde siyasi ve iktisadi olmak üzere iki boyuta ayrılır. Siyasi boyutu bakımından sınırlı devlet, çoğulculuk, demokratik katılım gibi konularda devlete belirli sorumluluklar vermiştir. İktisadi boyutu açısından ise devleti piyasa ekonomisini düzenleme, denetleme, müdahale etme gibi konularda görevlendirmiştir. Sonuç olarak sosyal liberaller toplumu ilgilendiren bazı konular için devleti belirli ölçüde pozitif anlamda sorumlu tutarak sorunların aşılacağını düşünmektedirler.

3.3. Neo-liberalizm

Sosyal liberalizm anlayışıyla ekonomik anlamda toplum belirli bir refah dönemi yaşamış olsa da özellikle 1970'li yıllarda devletin büyümesiyle ortaya çıkan işsizlik, enflasyon artışı gibi sorunlar mevcut politikaların yetersizliğini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu durum karşısında klasik liberalizmin 20. yüzyıldaki varisi sayılan ve klasik liberalizmden bazı yönlerden ayrılarak geliştirilmesini amaçlayan neo-liberalizm ve neo-liberal düşünürler ön plana çıkmıştır (Caniklioğlu, 1996: 18). Temel argümanları birey ve piyasadan oluşan neo-liberalizm Heywood'a göre için klasik liberalizmin güncellenmiş halidir. 20. yüzyılın ilk yarısında İngiltere ve ABD'de ortaya çıkan neo-liberalizm iktisadi anlamda bazı değişiklikleri zaruri görmüştür (2005: 65). Klasik liberalizmin ilkeleri arasında da yer alan bireyi ve piyasayı önde tutan neo-liberalizm sosyal liberalizmden farklı olarak devlete müdahale yetkisinin fazla verilmemesi gerektiğini savunmuştur. Devlet kurumsal bir çerçevede dâhilinde bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına almalı, toplumu ve piyasayı koruyacak hukuksal yapıları oluşturmalıdır. Bu sistem devlet tarafından kurulduktan sonra devlet kendi görev sınırları dâhilinde hareket etmeli ve piyasaya müdahalesi mümkün olduğunca minimum seviyede olmalıdır. Aksi takdirde devlet tarafsızlığını kaybedecektir.

4. TÜRKİYE'DEKİ LİBERAL HAREKETLER VE LİBERALLER

Liberalizm daha önce ifade edildiği üzere ilk olarak Batılı ülkelerde ortaya çıkmış ve düşünce sistemi olarak etkili olmuştur. Ülkelere göre farklılık gösterebilen liberalizme Türkiye açısından bakıldığında Batılı ülkelerde kabul gördüğü oranda etkili olduğu söylenemese de Osmanlıdan günümüze kadar yaşanan gelişmeler incelendiğinde liberal düşüncenin etkilerine sık sık rastlanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu modernleşme süreciyle birlikte ilk olarak liberalizm ile III. Selim döneminde tanışmıştır. Bu dönemde Avrupa ülkelerinde açılan daimi elçilikler, liberalizmin Osmanlı'ya açılan fikir pencereleri olmuştur. Uygulama bakımından ise bazı yazarlara göre mülk sahiplerine haksızlıklara karşı mücadele etme ve toprak üzerinde söz sahibi olma gibi verilen birtakım haklarla 1808 Sened-i İttifak, bazılarının göre ilk kez hukuki düzenlemelerin yapılarak devlet güvencesinin sağlandığı 1839 Tanzimat Fermanı Osmanlı Devletinde liberalleşmenin ilk adımları olarak sayılabilmektedir (Küçükömer, 2002: 51). Bunlar tartışılır olmakla beraber 1876 anayasasının sınırlı parlamenter ve sorumlu yönetime geçme yönünde bir adım teşkil ettiği ve parlamenter rejim denemesinin ilk adımı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun ne kadar başarılı olduğu veya ne kadar başarısız olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Ancak bu önemli bir başlangıç noktasıdır. Dikkat edersek sayılan adımlarda devamlı olarak aranan şey yönetimin sınırlandırılması, padişahın yetkilerinin kısıtlandırılması, padişahın yetkilerinin zaman içerisinde bakanlar kuruluna devredilmesi, temel hak ve hürriyetlerin garanti altına alınması, hukuk sistemindeki ikiliğin yavaş yavaş giderilmesi ve hukuk devleti olma doğrultusunda gelişmeler sağlanması olmuştur. Bu yönleriyle bakıldığında Osmanlı devleti üzerinde liberalizmin izlerinin olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Dönem itibarıyla Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu ahval ve şeriat önce devlet yapısı sonrasında da düşüncede değişmeyi ve yenileşmeyi zaruri kılmıştır. Nitekim bu değişme ve yenilenme ihtiyacı liberalizmi bu topraklara getirmiştir. Dolayısıyla liberal fikirlerin kökü Türkiye'de oldukça eskiye dayanmaktadır. Ancak Batı ülkelerinde devletin yetkilerini azaltmak için tatbik edilen liberalizmin, Osmanlı'da bunun aksine devleti güçlendirmek amacıyla uygulandığını belirtmek yerinde olacaktır (Özal ve diğerleri, 2005: 455).

Fikir adamları çerçevesinde bakıldığında o sırada Osmanlı Devletinde önemli isimlerin var olduğu görülmektedir. Başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere, Sadık Rıfat Paşadan tutun Ali Paşa ve Fuad Paşa'ya kadar liberal düşüncüyü etkili bir şekilde işleyen ve savunan kimseler olmuştur. Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde dönemin sadrazamlığını yapan ve Osmanlı Devletine ilk diploması usulünü getiren Mustafa Reşid Paşa kaleme aldığı padişah fermanındaki prensipleriyle liberal görüşlerini beyan etmiştir. Yine o dönem elçi olarak görevlendirilen Sadık Rıfat Paşa, Ali Paşa ve Fuad Paşa'nın Avrupa'da gözlemlediklerini kaleme aldığı vasiyetnamelerde de liberal düşüncüyü savundukları görülmektedir. Sadrazam Ali Paşa liberalizmi şu sözleriyle desteklemektedir: "Mülkiyet hürriyete kavuşmalı, açık ve aydınlık kanunlarla düzenlenmeli. Mülkiyet rejimi sermayedarı ürkütüyor; faiz haddi yüzde yirmiden yüzde elliye kadar çıkmaktadır. Kredi bulmak imkânsız. Avrupalı göçmenler Amerika'ya, Avustralya'ya gideceklerine bize gelsinler. Memleketimizde boş arazi uçsuz bucaksız. Alman veya İsviçreli göçmenler Amerika'da nasıl Amerikalı olup çıkıyorlarsa, bizde

de Osmanlı olup çıkarlar. Avrupalı birçok memurlarımız bizden çok Osmanlı değil mi? Köylüyü toprağa bağlamak lazım, toprağımız geniş ve bereketli. Köylüyü tefeciden kurtarmalı, a'shârı kaldırmalıyız. Ziraat bankaları kurulmalı"(Meriç, 1974: 21-22). Aynı dönem de Cevdet Paşa'da serbestlikten yana olup liberalizmi savunmuştur (Çavdar, 1992: 31-32).

Osmanlı'da liberal ekonomik düşüncenin ilk örnekleri ise Namık Kemal'de bulunmaktadır. Vatan şairi olarak bilinen Namık Kemal aynı zamanda önemli bir düşünürdür ve Türk basın hayatında önemli yeri olan birisidir. Daha önemlisi de Türk iktisadi düşünce açısından önemli bir yere sahiptir ve 1865'te "*Yeni Osmanlılar Cemiyeti*" isimli yönetime muhalif hareketin kurucusudur. Bir kitabın içinde toplamamıştır ama Namık Kemal külliyyatına bakıldığı zaman değişik yerlerde vergi, sınaileşme, ticaretin serbestliği gibi konulara değindiğini görülmektedir. Düşüncelerini meşhur bir sözüyle özetlemek gerekirse Namık Kemal der ki: "*Devlet insanların ne babasıdır, ne vasisidir, ne hocasıdır, ne de lalasıdır*". Diğer taraftan Namık Kemal'in devamında Ziya Gökalp, Cavit Bey, Sakızlı Ohannes, Prens Sabahattin ve Tekin Alp liberalizmin gelişmesinde rol almış önemli düşünürlerdir (Akşin ve diğerleri, 2000: 264).

Sakızlı Ohannes Paşa "*Mebadi-i İlm-i Servet-i Milet*" adlı eserinde servetin üretimi, dolaşımı, bölüşümü ve tüketimi gibi konuları ele alıp kalkınmak için serbest rekabeti gerekli görmektedir. Aynı zamanda sosyalizmi eleştirerek klasik liberalizmin temsilcisi konumundadır (Seyitdanlıoğlu, 1996: 109).

Liberalizmi savunan bir diğer isim Tunuslu Hayrettin Paşadır. Ona göre devletin iktisadi hayata müdahale etmesi lüzumsuzdur. Devletin adaleti ve emniyeti sağlaması yeterlidir. Güven ortamında yaşayanlar kol ve zihin gücünü kullanarak var güçleriyle çalışırlar. Ayrıca paşaya göre İslami devlet yönetimiyle liberalizm çatışmamaktadır. Liberalizm devletin yetki ve görevlerini kısıtlar. En iyi hükümet en az hükmedendir.

Yine 1850'lerden itibaren varlık göstermeye başlayan ve II. Mahmut zamanında kurulan Batı tarzında eğitim veren kurumlarda öğrenim görmüş gençlerin oluşturduğu "*Jön Türkler*" denilen gizli bir örgütlenme ortaya çıkmıştır. Bu fikir akımının Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ve özgürlük düşüncesinin yerleşmesinde önemli katkıları olmuştur. İlerleyen süreçte de İttihat ve Terakki Cemiyeti altında birleşmiştir.

Tanzimat'ı izleyen süreçte I. Meşrutiyet Dönemi yaşanmış ve Yeni Osmanlılar Cemiyetinin muhalefeti sonucu 1876 yılında ilk anayasa olan Kanun-i Esasi ile meşrutiyet yönetimine geçilmiştir. Böylelikle Tanzimat ile vatan topraklarına giren yeni düşünceler, ülke yönetiminin parlamenter bir yapıya dönüşmesine vesile olmuştur. Ancak dönemin padişahı II. Abdülhamid 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşını gerekçe göstererek kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan'ı lağvetmiştir. Bu gelişmeler de yönetime karşı birincisine nazaran yasal çerçevede faaliyet gösteren ikinci bir Jön Türk hareketi olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1889 yılında oluşmasına sebep olmuştur (Seyitdanlıoğlu, 1996: 109).

1894 yılında Fransa'dan dönerek İttihat ve Terakki Cemiyetine katılan, liberalizmin Türkiye tarihinde önemli bir yeri olan Ağaoğlu şöyle diyor: "*Medeniyeti idare-i maslahat usulüne tabi tutmak isteyen, kadir ve kahhar bir kuvveti (yani devleti) pazar mantığı ile idare etmeye kalktık. Yüz sene çabalayıp müspet bir neticeye kavuşmamış olmamızın sebebi budur. Yaşamak için yalnız elbisemizle, bazı kurumlarımızla değil kafamız kalbimiz ve bazı telakkilerimiz ve zihniyetimizle Avrupa'ya uymalıyız. Kurtuluşumuz için Avrupa medeniyetini olduğu gibi almaktan başka çare yoktur diyen Ahmet Ağaoğlu'na göre bir millette değişmez bir özellik olamazdı. Dil ve din bile değişebilir. Tarihinde dinini en az iki kere değiştirmeyen hangi millet vardır? Türkler önce Şamani değil miydiler"*(Meriç, 2008: 156-158).

1908 yılında İttihat ve Terakkinin etkisiyle II. Meşrutiyet dönemi ilan edilmiştir. Türk siyasal hayatının hareketli bir dönemi olan bu evrede Osmanlıcılıktan, İslamcılığa, Liberalizme, Batıcılığa, Türkçülüğe kadar uzanan oldukça geniş bir fikir yelpazesi mevcuttur. Bu döneme damga vuran isimlerin başında Prens Sabahattin gelmektedir. Prens Sabahattin'in kurucusu olduğu, "*Osmanlı Hürriyetperver Cemiyeti*"(1902), "*Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti*"(1906) ve "*Osmanlı Ahrar Fırkası*"(1908) cemiyetleriyle Osmanlı bu yıllarda liberalizmin siyasi ve toplumsal yönlerinin daha yoğunluklu olarak tartışıldığı bir döneme girmiştir (Köroğlu, 2011: 36). O sorun nerede, neden bir az gelişmişlik var Osmanlı topraklarında sorusuna yanıt ararken hiçbir zaman İslam'ı suçlamaz. Mevcut sosyal yapıyı eleştirir ve ona göre şahsi teşebbüsü ön plana çıkaran bir yapının oluşturulması gerekir (Sencer, 1971: 29). Prens Sabahattin'e göre; milli serveti artıracak şey şahsi teşebbüstür. Şahsi teşebbüse ise âdem-i merkeziyet ile kavuşulur. Osmanlı Devleti gibi karışık unsurların birleştiği toplumlarda parçalanmayı önlemek merkezi yönetimle mümkün olacaktır. Güçlü bir merkezi yönetim dış müdahaleleri de önleyecektir (Eştürk, 2006: 23). Prens Sabahattin bu ekolü öne çıkarırken İttihat ve Terakki içindeki Ahmet Rıza ve grubuyla karşı karşıya gelmektedir. Ahmet Rıza'nın grubu bir yerde cemiyetin ferdi ıslah etmesi gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla onlara göre devletin mevcudiyeti ferdin mevcudiyetinden öndedir.

1908-1914 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti iktisadi anlamda liberal ekonomiyi benimsemiştir. Burada da dönemin maliye nazırı olan Mehmet Cavid Bey ön plana çıkmaktadır. Cavid Bey aslında Türkiye'de liberal ekonominin düşünce babası sayılabilir. 1908'den sonra ve bilhassa İttihat ve Terakkinin iktidara gelişiyle ve Mehmet Cavid Bey'in maliye nazırı oluşuyla liberal ekonomi adeta Türkiye'nin resmi bir görüşü haline gelmiştir. Cavid Bey klasik liberalizmin bir savunucusu olmuş ve bu anlamda düşüncelerini çeşitli kitap ve makalelerinde kaleme almıştır. 1914'te savaşa giren Osmanlı, savaş ekonomisinin zorunlu gerekleriyle karşılaşmıştır ve o zaman yeni bir iktisadi kavram ortaya çıkmıştır. Bu milli iktisat ile tanımlanan bir kavramdır. Milli iktisadın en önemli destekçisi de Ziya Gökalp ve Tekin Alp olmuştur (Eştürk, 2006:24). Yine bu dönemde yaşanan ve parti programları incelendiğinde bir diğer liberal hareket olarak sayılabilecek gelişme Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmuş olmasıdır.

II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti neredeyse fikir özgürlüğünün tam olarak kullanıldığı, temel hak ve özgürlüklerin büyük ölçüde güvenceye kavuşturulduğu ve

meşruti yönetim tarzında önemli adımlar atıldığı bir süreç yaşamıştır. Cumhuriyet devleti, yönetimi merkezileştirmeye ve bütün yönetimi merkezde toplamaya yönelmiştir. Cumhuriyete geçişle birlikte değişik şartların etkisiyle liberal gelişmeler anlamında gerilemeler görülmüştür. Tek partili döneminde (1924-1946) liberal hareketler pek görülmemiştir. Tabiatıyla bir fikir hareketinin kısa sürede ölmesi veya ülke üzerinde etkisinin silinmesi söz konusu olamaz. Nitekim liberal fikirler savaş şartları ortadan kalktıktan sonra boy göstermeye başlamıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik prensiplerinin belirlendiği ve 17 Şubat 1923 tarihinde gerçekleşen İzmir İktisat Kongresinin açılışında konuşan Mustafa Kemal şunları söylemiştir: *"Bizim halkımız menfaatleri yepyerinden ayrılır sınıflar halinde değil bilakis mevcudiyetleri ve mesaisi yepyerine lazım olan sınıflardan ibarettir"*.¹ İzmir İktisat Kongresinde de ağırlık kazanan görüş tekrar liberal ekonomiye dönmektir ve nitekim serbest ticarete sanayinin de gelişimi için 1927 yılında Sanayi teşvik yasası çıkarılmıştır. Ne var ki 1929 ekonomik buhranı bütün dünyada etkisi gösterdiği zaman Türkiye'de serbest ticaretle bu bunalım aşılamayacağı görülmüş ve 1930'lu yıllardan sonra Türkiye, devletçi diye tabir edilen yeni bir ekonomik görüşü gündeme getirmiştir (Berber, 2011: 227).

Osmanlı'nın batılılaşmasından başlayarak kavramın kendisini telaffuz etmeseler de liberalizme gelenek oluşturabilecek güçlü bireysel arayışlar olduğu görülmüştür. Ancak liberal düşüncenin bu toprakta yeşermediğini söylemek doğru bir ifade olmamaktadır. 1923'ten 1939'a kadar liberalizm-devletçilik ayrımı önemli bir tartışma konusu olmuştur. 1930'lu yıllarda devletçiliği tahkim eden *"KADRO"* dergisinde Başbakan İsmet İnönü *"fırkamızın devletçi vasfı"* adlı makalesinde Celal Bayar'ı hedef almıştır. İsmet Paşa'nın CHP'nin devletçi olduğunu açıklaması serbest fırkanın kurulmasından hemen sonraya rast gelmektedir. Yani muhalefetin öncüleri devletçi bir fırkaya karşı liberal bir fırka kurduklarını devrin başbakanından öğrenmişlerdir (Trak, 1983: 1085-1086).

Dönemin önemli bir ismi Ahmet Hamdi Başar'dır. Mustafa Kemal'in 3 aylık yurt gezisinde danışmanlık yapmış, birçok rapor hazırlamıştır. Raporlarını Atatürk'e sunmuş ancak sonuç olarak bizzat Atatürk tarafından hayalperestlikle suçlanmıştır. Başar 1929 ekonomik buhranını Türkiye'nin kurtuluş fırsatı görmüştür. Ona göre; garp fazla beslenmeden mütevellit bir hastalık içindedir, bizim hastalığımız ise gıdasızlıktan doğmuştur. Onların tedavi için tatbik ettikleri tedbir bizi öldürebilir diyen Başar, bizde devletçiliğin tarihi bir zaruret olarak doğduğunu, sermayedar ve müteşebbis bulunmadığı için mecburen tutulmuş bir yol olduğunu ancak bunun çok tehlike arz ettiğini söyler ve şöyle devam eder: *"İktisadi sınıflarımız son derece zayıf ve mukavemete hiç dayanıklı değil. Kapıkulu devri iktisadi hayata hâkim olunca bunun karşısında halk hâkimiyetini demokrasinin teessüsüne katiyen imkân yoktur. Sonra iktisadın devlet tarafından tanzime idaresi memleket hesabına çok zarar verir. Çok partili rejim de kurulsa bu yolla demokrasi kurulamaz. VeleVKi bu mücadeleye kapıkulunun dışında halk da karışa. Kaldı ki halkın iktidarda bulunan zümre aleyhine ayaklanması mümkün olan hallerde kapıkulu bu mücadeleye de müsaade etmez. Ya demokrasiyle seçimi ortadan kaldırır"*

¹ <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>.

yahut da şekilleriyle muhafaza eder ve seçimler fiilen ancak işbaşındakileri seçmekten ibaret kalır"(Başar, 1931: 49).

1937 yılında devletçilik ilkesi anayasa maddesi haline getirilirken TBMM'de şu soru ciddi ciddi gündeme gelmiştir. Acaba liberal ekonominin savunulması bir anayasa suçu mudur? Bu soruya CHP'nin önde gelen liderlerinden Recep Peker meclis kürsüsünden şu manidar cevabı verir: *"Bu tefessüh etmiş fesih olmuş tükenmiş sistemi savunacak kişilerin böyle bir suçu işlemiş kabul edilmeleri doğal sayılmalıdır"*(Albayrak, 1996: 115).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, ABD ile SSCB modelleri arasında bir tercihe zorlanmaktadır. 1946'da tercihler ortaya çıkmıştır. Devletçi politikaların sorumlusu CHP karma ekonomiyi telaffuz etmeye başlarken Demokrat Parti ise iktisadi geriliğin nedenini devletçilik de görmektedir (Koroğlu, 2011: 41-42).

Çok partili hayata geçiş ile birlikte Türkiye farklı bir döneme girmiştir. İlk olarak 1946'da kurulu 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti ana hatları bakımından liberal bir program sunmuştur. Ne var ki liberal söylemler gerçekleşmeyince benzer liberal hedeflerle Hürriyet Partisi kurulmuştur. Ancak bu oluşum da zamanla işlevsizleşmiştir. Bunun üzerine ise 1958 yılında liberal görüşlü aydınlar tarafından Cumhuriyet Halk Partisi kurulmuştur (Koroğlu, 2011: 43). Mamafih sonradan kurulan Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisi başta olmak üzere tüm bu oluşumlar parti programlarında liberal temalara ağırlık verse de 1994 yılına kadar Türkiye Cumhuriyetinde liberal sıfatını doğrudan kullanan bir parti ortaya çıkmamıştır. Bunun ilk örneği günümüzde Liberal Demokrat Parti adıyla varlığını sürdüren Liberal Partidir.

1960-80 dönem incelendiğinde siyasal liberalizmin yeniden ivme kaybettiği ve hem siyasi hem de iktisadi anlamda ciddi bir devletçiliğe doğru kayıldığı görülmektedir. Ancak liberalizmdeki bu güç kaybının sadece Türkiye'de değil, aslında tüm Dünya'da yaşanan bir gelişme olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Türkiye özelinde iki darbe arası bu dönemde 1961 Anayasası önceki anayasalara nazaran liberalizme dair bir umut olarak yeşerse de entelektüel alanda sosyalist düşüncelere, özgürlükçü görüntüsü ardında ise devletçi bir siyasi yapıya zemin oluşturması sebebiyle toplumda liberalizmin gelişmesine engel teşkil etmiştir (Fedayi, 1999: 469).

1970'lerden itibaren Batıda yaşanan ekonomik buhran ve mevcut ekonomi politikalarının çözüm üretmeyişi sonrası gündeme gelen neo-liberal düşünce ve uygulamaları, yansımalarını Türkiye'de 1980'li yıllarda göstermiştir. Dünya genelindeki bu ekonomik bunalımın etkisi Türkiye'yi ciddi manada olumsuz etkilemiş, ülke; üretim düşüklükleri, mal yoklukları ve karaborsanın hâkim olduğu bir döneme girmiştir. İktisadi sorunlar dışında İslamcılık ve Kürtçülük gibi hareketlerin ortaya çıkması beraberinde siyasi açıdan meşruiyet sorununun da yaşanmasına yol açmıştır. 12 Eylül 1980 darbesini hazırlayan tüm bu gelişmeler toplumda infial oluşturmuş ve toplumun politik katılım noktasında geriplanda kalmasına yol açmıştır (Sunar, 1974: 77). Öte yandan 12 Eylül 1980 darbesi ve uygulamaya konulan 12 Eylül Anayasa'sının, 1980'lerin siyasetine ve bu dönemde yaşanan

liberalleşme üzerine etkisi oldukça fazla olmuştur (Duman, 2010: 348-349). 1982 Anayasası, bireysel hak ve özgürlükler konusunda birtakım kısıtlamaları ihtiva etse de siyasi yapı ve toplum nazarında devlet-toplum ilişkilerinin daha demokratik bir çerçevede olması yönünde liberal yaklaşımlar benimsenmeye başlamıştır. Bu durumun oluşmasında, soğuk savaşın sonuna doğru yaklaşılan bir dönemde Sovyetler Birliği-ABD arasındaki ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi, Latin Amerika'da ortaya çıkan siyasi konjonktür ve İran'da çıkan Humeyni rejimi gibi dış etmenlerin önemli etkisi vardır (Kahraman, 2010: 224). Bu gelişmelerle birlikte toplumsal ve siyasi koşulların iyileşmesi adına gündeme getirilen neo-liberalizm, dünya sisteminin konjonktürel dalgalanmaları ve dayatmaları karşısında, biraz da doğal olarak, Türkiye'de de yansımaları bulmuştur. Nitekim ANAP'ın Türkiye'de uygulamaya koyduğu politikaların temel referans kaynakları da bu bağlamda şekillenmiştir (Köroğlu, 2011: 49). 1983 yılı itibariyle Turgut Özal tarafından kurulan Anavatan Partisinde dışa açılmayla birlikte liberal etkiye daha fazla rastlanmaktadır. Ancak yine de iktisadi ve dini özgürlükler anlamında başarılı olmasına rağmen sivil ve siyasi özgürlükler anlamında aynı derecede başarılı olmadığından dolayı ANAP'ı da tam anlamıyla liberal parti olarak değerlendirmek mümkün olmamaktadır (Duman, 2010: 179). Türkiye'de neo-liberal yaklaşımı benimseyerek iktisadi ve entelektüel alanda çalışmalar yapan düşünürlere bakıldığında ise Güneri Akalın, A. Savaş Akat, Osman Okyar, C. Can Aktan, Y. Sezai Tezel ve Aydın Yalçın isimlerinden bahsedebiliriz. Günümüzdeki liberal düşüncüyü benimseyip kaleme alan isimlere bakacak olursak Kazım Berzeg, Mustafa Erdoğan ve Atilla Yayla'yı söyleyebiliriz. Yine bu isimler tarafından 1992 yılında kurulan Liberal Düşünce Topluluğu kapsayıcı bir sistem olarak ele aldığı liberalizmle Türkiye'de bir ilki gerçekleştirmiş ve çalışmalarını entelektüel alana inhisar ettiren kuruluş olmuştur.²

5. TÜRKİYE'DE LIBERALİZM ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Liberalizm ideolojisini ülkeler bazında değerlendirmede bulunmadan önce dikkat edilmesi gereken önemli bir detay; bu düşünce sisteminin temel ilkelerini belirten fikirler, bu fikirlerin uygulandığı ve yeniden üretildiği siyasi alan ile toplumsal gerçekliğe tekabül eden uygulamalarının oluşturduğu çok boyutlu bir ideoloji olduğunun bilinmesidir (Arslan, 2005: 233). Bu tespitlerden hareketle liberalizmin, Batı dışı toplumlara yerleşmekte zorlandığını söylemek mümkündür. Zira bunun temel nedeni liberalizmin ilkeleri, değerleri ile Batı dışındaki bu ülkelerin siyasi ve toplumsal gerçekleri arasında ciddi farkların var olmasıdır (Özel ve diğerleri, 2005: 452).

Türkiye özelinde liberalizmin önündeki engellere bakacak olursak;

- Türkiye'de “liberalleşme” algısı modernleşme olarak algılanmıştır. Nitekim modernleşmeyle birlikte benimsenen ilkeler ve kurumlar “*liberal demokratik devlet*” anlayışına uygun olsa da sadece biçimsel olarak gelişme gösterdiği, siyasi ve yargısal işleyiş bakımından aynı gelişmeyi ortaya koyamadığı görülmektedir. Osmanlı'dan

²<http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberalizm-ve-turkiyede-liberal-egilimler-mustafa-erdogan,344.php>.

günümüze kadar dönemsel ve kısmi etkisiyle muhalif bir düşünce olduğuna dair paradoksu geçerliliğini korumaktadır.

- Devlet ideolojisi olarak bilinen ve benimsenen Kemalizm'in kendisi ve algılanış biçimi arasındaki farklılıklardan dolayı katı ve otoriter yorumlanması, liberal düşüncenin önündeki bir engel olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle liberalizmin benimsediği “*negatif*” devlet anlayışına karşı Türkiye’de “*pozitif*”, otoriter devlet yapısının var olmasıdır.
- Türk siyaseti ve toplumunun sahip olduğu sivil-asker bürokratik yapı liberal siyasetin önündeki diğer bir engel olarak görülmektedir.
- Osmanlıdan günümüze kadar burjuvanın hiçbir dönemde otonom konumda olmaması ve bu bağlamda siyasi hayatta yer alarak siyaseti etkileyen bir sivil toplumun oluşmaması liberalleşmeyi engellemiştir.
- Türkiye, bireyin devlete ihtiyaç duyduğu “*paternalist*”³ bir niteliğe sahiptir. Devletin bireyi koruyup kollaması anlamına gelen bu yaklaşımın varlığı da otoriter uygulamaları olağan kılmaktadır. Bu topraklarda Paternalizmi destekleyen diğer unsur ise tarihsel ve kültürel nedenlerden dolayı oluşan kolektivist kültürdür. Bireyciliğin tam tersini ifade eden bu kavram toplumda “*komüniteryan*”⁴ yapının olgunlaşmasını sağlamıştır. Bu noktada Prens Sabahattin 1913 yılında yazdığı “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir” adlı kitabında şu ifadelerle yer vermektedir: “*Kamusal hayatı özel hayat üzerinde hâkim kılan cemaatçi yapıda yönetim şekli; mutlakiyet, meşrutiyet veya cumhuriyet şekillerinden hangisi olursa olsun sonuç daima aynı: siyasi zorbalık ve sosyal bayağılaşma!*” (Sabahaddin, 2002: 16).
- Laikliğin Türk toplumunda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulması şeklinde uygulanmaması birtakım kısıtlamaları da beraberinde getirmekte ve liberal düşünce önünde engel oluşturmaktadır.
- Türkiye’de liberal düşüncenin yabancılara ait olan bir ideolojisi olarak algılanması ve yeterince bilinmemesi diğer bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Türkiye’deki milliyetçi söylem karşısında liberalizm kendine uygun bir zemin bulamamaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Liberalizmin Avrupa'daki gelişimi ile Türkiye'deki serüveni karşılaştırıldığında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Liberalizm Avrupalı toplumların içinde buldukları sorunlara çözüm bulma arayışı ile ortaya çıkıp, gelişim göstermişken Türkiye'de kendine özgü bir anlayış üzerinden oluşmuş ve gelişme göstererek Batıdakinden farklı bir çizgide ilerlemiştir. Bu nedenle farklı perspektiften bakmamız, Türkiye'deki liberalizm çabalarını doğru anlamamıza ve yorumlamamıza yardımcı olacaktır.

³Paternalizm, en genel anlamıyla bir toplumu ya da kuruluşu baba şefkati ile yönetme olarak belirtilebilir.

⁴En genel tanımıyla komüniteryan kavramı, değerli bir yaşam için cemaati önemli gören ve bunu çeşitli tehlikelere karşı korumayı amaç edinen anlayışı ifade eder.

AKADEMİKBAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 72 Mart - Nisan 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN: 1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk

Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –

KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

Modernleşme, batılılaşma, çağdaşlaşma, yenileşme arayışlarındaki düşünce hayatı; devlet eksenli yürümekte ve devletin yörüngesinde varlık kazanmaktadır. Devletin metafizik bir kudretle güçlendiği ve hükümdarın “zillullah-ı fi'l-arz” yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi kabul edildiği bir gelenek doğal olarak “komüniteryan” bir toplumsal yapı üretmiştir. Nizam fikri yenileşme arayışlarıyla terakki aşısı aldığı güçlü devletin, otoriter ve güçlü bir bürokrasiyle mümkün olacağı kabul edilmiştir. Bu süreçte birey olmadığı gibi bireysel teşebbüs de yoktur. “Kapıkulluk” yani bürokratik bir dünya bu toplumda yaşayan insanların özellikle de seçkinlerin genlerine işlemiş vaziyettedir. Liberalizm tanımlanış şekliyle bürokrasiye en uzak dünya görüşüdür. Dolayısıyla Türk toplumunda kabul görmesi için on yıllarla ifade edilebilecek bir süreç gerekmektedir. Liberalizm bireyden başlıyor. Bu topraklarda yaşayan insanların bireyi kabul etmesi yeni bir olaydır. Türk insanı “birey”i yadırgamıştır. Bu insanlar bireyden önce devleti ön planda tutar. Bunun da objektif nedenleri vardır. Osmanlıdan itibaren reformist kanat büyük ölçüde “kapıkulu”dur ve devlette yer alır. Cumhuriyet döneminde de bu düşünce geçerliliğini sürdürmüştür. Aydınların önemli bir bölümü şu yada bu nedenle devletle organik bağı olan insanlardır. Ayrıca sivil toplumdan kaynaklanan ekonomik güç de bulunmamaktadır. Dolayısıyla önce devlet perspektifinden bakılır. Devlet perspektifinden bakılınca bu sizi faşizme götürür, bu sizi solculuğa götürür, bu sizi komünizme götürür ama bu sizi liberalizme götüremez. Dolayısıyla Türk insanı ve Türkiye'nin geçmiş birikimleri ile liberalizm arasında su geçirmez bir duvar vardır. Yani kafaların içinde bir duvar vardır. Türkiye'de insanların liberalizmin içerdiği bireysel sorumluluk ve bireysel karar, yetki kavramını içselleştirmeleri çok zordur. Türkiye'de sorumluluk toplumsaldır yani devletindir. Dolayısıyla yetki de devlete ait olur. Türkiye'de bireye yetki bırakılmaz, bireyin sorumluluk almasına izin de verilmez. Yani bütün düşünce tarzında toplum, devlet özdeşli ve ona karşı da bireye bir yaşam alanı, kendisine ait kararları kendisinin alması hakkının verilmesine karşı bir tereddüt vardır. Liberal düşüncenin siyaset tarihindeki yeri ve yönetime yansımaları üzerine çok az durulmuş bir konudur. Liberal talepler muhalefette bolca dile getirilmiştir ama iktidarların icraatına taşınmak istendiğinde “devletin bekası” adına büyük bir direnç ile karşılaşmıştır. Liberalizmin bu topraklarda cılız kalması; siyasi kültüründeki zaafın, problemlerin sebeplerinden biridir. Türkiye sosyalizmi tanımıştır hatta Türkiye ekonomik anlamda kapitalizmi de tanımıştır. Bunlar modern dünyanın büyük siyasi fikir cereyanlarıdır ama Türkiye dünyanın her tarafında bu fikir cereyanlarının kabalıklarını, sertliklerini, huşunetlerini yumuşatan ve soyut ideolojik kavgalar yerine pragmatik ve insanlara saygılı hürriyetçi bir iklim meydana getiren liberalizmi tanımamıştır. Sosyalizmden, milliyetçilikten, pozitifizmden, cumhuriyetçilikten istifade ettiği gibi Türkiye'nin liberalizmden de istifade etmesi gerekir. Aksi takdirde bugünkü gibi fikri sefaleti devam eder.

KAYNAKÇA

- Akşin, S., Tanör, B., & Boratav, K. (2000). *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aktan, C. C. (1994). *Çağdaş Liberal Düşünce de Politik İktisat*. Ankara: Takay Matbaacılık.
- Aktan, C. C. (1995). Klasik Liberalizm-Neoliberalizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28, 3–32.
- Albayrak, M. (1996). Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm", Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi. *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 18(5), 89–121.
- Arslan, Z. (2005). Modern türkiye’de siyasi düşünce cilt 7. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce 7. cilt*. İletişim Yayınları.
- Başar, A. H. (1931). *İktisadi Devletçilik*. Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi.
- Berber, Ş. G. (2011). Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 80, 210–239.
- Berktaş, F. (2007). Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji. İçinde *19. yüzyıldan 20. yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (ss. 47–74). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Boaz, D. (1998). *Libertarianism a Primer*. New York: The Free Press.
- Caniklioğlu, M. (1996). *Liberalizm*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çetin, H. (2002). Liberalizmin Tarihsel Kökenleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 79–96.
- Çetin, H. (2007). *Çağdaş Siyasal Akımlar*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Duman, Z. (2010). *Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal*. Ankara: Kadın Yayınları.
- Erdoğan, M. (1993). *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eştürk, Ö. (2006). *Türkiye’de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*. Mustafa Kemal Üniversitesi.

AKADEMİKBAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 72 Mart - Nisan 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN: 1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

- Fedayi, C. (1999). Liberalizm ve Türkiye’de Liberalizm. *Yeni Türkiye Dergisi*, 25, 462–473.
- Güçlü, A. B., Uzun, S., Uzun, E., & Yolsal, Ü. H. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hayek, F. A. (1992). *Individualism and Economic Order*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heywood, A. (2005). *Political Ideologies An Introduction*. New York: Palgrave Mcmillan.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Liberte Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2010). *No Title Türk Siyasetinin Yapısal Analizi -1*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Köroğlu, A. (2011). *1990’lı Yıllarda Türkiye’de Siyasal Liberalizm*. İstanbul Üniversitesi.
- Küçükömer, İ. (2002). *Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Macridis, R. C. (1986). *Contemporary Political Ideologies*. Boston: Little Brown and Company.
- Meriç, C. (1974). *Ali Paşanın Vasiyetnamesi I-II*.
- Meriç, C. (2008). *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Neocleous, M. (2006). *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özel, S., & Sarıkaya, A. (2005). Türkiye’de Liberalizmin Prangaları. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (ss. 452–473). İletişim Yayınları.
- Raico, R. (2002). Yirminci Yüzyılda Klasik Liberalizm. *Liberal Düşünce*, 28, 135–147.
- Sabahaddin, P. (2002). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* Ankara: Liberte Yayınları.
- Sabine, G. (1991). *Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Sandel, M. (1984). *Liberalism and Its Critics*. Basil Blackwell.
- Scruton, R. (1983). *A Dictionary of Political Thought*. London: Pen Books.
- Sencer, M. (1971). *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. Ankara: May Yayınları.

AKADEMİKBAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 72 Mart - Nisan 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN: 1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

Seyitdanlıoğlu, M. (1996). Türkiye’de liberal düşüncenin doğuşu ve gelişimi. *Liberal Düşünce*, 2, 103–121.

Şeylan, G. (1984). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Sunar, İ. (1974). *State and Society in the Politics of Turkey’s Development*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Tayyar, A., & Çetin, B. (2013). Liberal İktisadi Düşüncede Devlet. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, 107–120.

Trak, A. (1983). Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939). İçinde *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (ss. 1085–1089). İletişim Yayınları.

Yayla, A. (1993). *Liberal Bakışlar; Totaliterizm, Adalet, Sosyalizm, Bilgi Çağı, İnsan Hakları, Liberalizm, Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

İnternet Kaynakları

<http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>, Erişim Tarihi: 31.10.2017.

<http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberalizm-ve-turkiyede-liberal-egilimler-mustafa-erdogan,344.php>, Erişim Tarihi: 30.10.2017.